

Szerb lexikai hatások a vajdasági magyar nyelvben

Heterogén nemzeti és nyelvi közösségekben az emberek közötti mindennapi érintkezés következményeként a nyelvek egymásra hatása elkerülhetetlen jelenség. A különböző nyelvet beszélő, de egymás mellett élő népek beszédében különösen a nyelvrendszer legdinamikusabb rétegében, a szókincs és a szóhasználat terén mutatkoznak nagy kölcsönhatások.

A nyelv valamennyi szintjén, így az alakokban és a mondatszerkesztésben is észlelhetők a változások. Ez nemcsak a Vajdaságban és nemcsak most érvényes, hanem általános jelenségről van szó. Így például a múlt századfordulón a Vajdaságban a maihoz viszonyítva fordított irányú hatást tapasztalhatunk.

Nemrég *Herczeg Ferenc* egyik művének korabeli, 1895-ben készült szerb fordítását elemeztem, s ennek alapján elmondhatom, hogy a magyarnak az akkori szerb nyelvre való hatása elsősorban szintén a szókincs terén tapasztalható legjobban. Ez a hatás majdnem ugyanolyan jellegű, mint a manapság észlelhető fordított jelenség. Sok a magyarból származó közvetlen alakú tükrözés, de olykor a magyar nyelv csak közvetítő szerepet játszik. Leginkább méltóságneveket, foglalkozásneveket kölcsönöz a szerb szöveg, de vannak egészen közhasználatú szavak, természeti vagy társadalmi jelenségek nevei is:

városi pandúr – varoški panduri 8/4
 bácskai bicskás – bačvanski bičkaš 9/5
 Szervusz, gyerek! – Szervusz, dečko! 97/74
 A Gyurkovicsék béresei – Đurkoviće-ve slugе (bireši) 100/77
 Volt köztük képviselő, gazda, katona és szolgabíró – Među njima beše zemaljskih poslanika, ekonomа, vojnika i solgabirova. 12/8
 Országbírák, táblabírák, királybírák – Zemaljskih sudija, tablabirova, kraljevskih sudija. 25/19
 Éppen valami majálisra készültek – Baš se spremahu na nekakav majalis. 58/44
 A hercegprimás unokahugával – sinovicom herceg-primaša. 30/24
 Ököllettel verték a nagybögő fenekét... – pesnicom udarahu po dnu egeda... 104/80

Íme a közvetett tükrözésre is néhány példa:

pulgerski dogadaj 55 (német jövevényszó a magyarban a polgár)
 már egész tornyot építettek eléje – Čitav toronj napraviše pred njom 78/59

A 'torony' német szó, a szerbben 'toranj' alakban honosodott meg, s épp ezért a magyar nyelv hatása evidens, mert 'toranj' helyett 'torony' van a szövegben, épp úgy, mint a 'lakáj' szó esetében:

az öreg úr négy lakájjal lefogatta és a szobájába záratta. – stari gospodin sa četiri lakaja i zatvorio ga u sobu mu. 145/113
 a kalauzok szolgálatkészen csapkodtak... – Kalauzi uslužljivo otvaraju vrata 7/3 (magyar közvetítéssel használt idegen szó, ma a kalauznak a szerbben más jelentése van, jelentésváltozás jött létre)
 ezüsttálcákat raktak a cimbalomra, – srebrne zdelice (tacle) slagahu na cimbulji, 104/80

Érdekes megjegyezni, hogy bizonyos szláv, sőt szerb eredetű magyar szavakat, amelyek más jelentésben, módosult alakban váltak a magyar szókincs részévé, a szerb ezzel az új jelentéssel és új formában, úgymond, magyar szóként tükröztet:

pipacsos rétek – kroz ritove sa turčiiikom 6/2 (A magyar rét a teljesen más jelentésű szláv 'red' szóból alakulhatott ki az etimológiai szótár tanúsága szerint.)
 Még csak egy jókora pusztá maradt meg belőle – Dok od njega ne ostade velikačka pustara. 34/27 (a magyar pusztá eredete a szláv 'пуст' melléknév lehetett)
 A sárosi kamerális ispán özvegyének – udovici šaroškog komorskog išpana. 30/23 (az ispán minden bizonnyal a 'župan' szóból ered)

Kövér Lizinek hívta a cselédség és Lusta Lizinek a család – Nazivahu je čeljad »debelom Lizom«, a rodbina i »ljenjom Lizom«. 90/67

A szerbben a 'čeljad' szó már akkor is, de ma főleg a háznépre, a gyerekekre vonatkozik, bár eredetileg lehetett szolga jelentése is, mint ahogyan a magyar szónak is megvolt mindkét értelme, mielőtt még jelentéskülönülésre került volna sor: így alakult ki a család és a cseléd szavunk. Itt azonban a fordító a 'čeljad' főnevet cseléd, szolga értelemben használja a magyar analógiájára.

A magyar nyelv hatása a helytelen képzők használatában, illetve az olyan szavak képzésében is megnyilvánult, amelyek a szerbben nem léteztek:

fűtő – ložar (ložač helyett) 7/3
gimnazista – gimnazis-
ta (helyesen gimnazi-
jalac) 21/15

Az iszik igéből kialakult ivó főnév analógiájára képezte a 'popiti' igéből a popilca főnevet, s így keletkezett a nyugtalankodik ige hatására a nemirovati, vagy az ujedljiv jelző a harapós hatására:

A kis jelző csak az ivók számára, de korántsem az elfogyasztott bor mennyiségére vonatkozik.
– Dodatak mala tiče se samo broja popilica a nikako i količine potrošena vina. 104/80

Hátrafogták a fülüket és nyugtalankodni kezdtek – Stadoše rogušiti uši i nemirovati. 112/85
A harapós szürkék gazdjája – Gospodar... ujedljivih čilaša 114/87

Térjünk azonban rá a mai vajdasági magyar nyelvet érő szerb lexikai hatásokra. A szerb nyelv szerepét tekintve ez a hatás ma ugyanúgy kétféle lehet: betöltheti ugyanis a forrásnyelv, de ugyanakkor a közvetítő nyelv szerepét is.

A szerb nyelvből közvetlenül átkerült szavaknál, *Klaudy Kinga* terminológiájával élve, meg kell különböztetnünk az úgynevezett reáliákat vagy kultúrszavakat, va-

lamint az igénytelen nyelvhasználat eredményeképpen tükröztetett szavakat. Az előbbieket ugyanis az egy-egy nyelvközösségre sajátosan jellemző jeltárgyakat jelölik, tehát a magyarban nem létezik megfelelő ekvivalensük. Itt elsősorban azokat a kifejezéseket kell kiemelni, amelyek a szerb nyelvterületről származó vagy pedig a magyar konyhába szerb közvetítéssel bekerült ételkülönlegességeket jelölik, és amelyekre a magyar nyelvben nincs megfelelő szó. Ilyenek például: ajvár, burek, csesznica, csevapcsicsa, dzsevrek, gibanica, kajmak, muszaka, tursija, prója, szavijacsca... Ezeket a magyarban csak körülírással tudnánk visszaadni, ha nem alkalmaznánk az alaki tükrözést. Ide tartoznak az államberendezésünkkel kapcsolatos megnevezések is, mint például a szábor, szkupstina...

..., továbbá a történelmi reáliák mint például a csetnik, uszkok, hajduk...

Az említett példák a tükröztetések kisebb részét képezik, sokkal gyakrabban fordul elő az olyan szerb szavak fölösleges és helytelen használata, amelyekre a magyar nyelv-

ben van megfelelő, közismert megnevezés, de a nyelvhasználók helyette könnyelműségből, nemtörődomségből a szerb szóval élnek. Hasonló korú, nemű, megközelítőleg azonos szerb nyelvtudással rendelkező, baráti viszonyban levő személyek beszélgetésekor (tegyük még hozzá, hogy a kommunikáció színhelye és egyéb körülményei is közrejátszhatnak) az önellenőrzés gyakran csökken, s habozás nélkül tükröztetik a szerb kifejezéseket. Addig, amíg ez az utcán hangzik csak el, elnézően hunyunk szemet, de a hivatalnokok, értelmiségiek szájából elhangzó következő példák hallatán már meghökkenve kapjuk fel fejünket:

Nincs pénz, de majd csak kimuvázok valamit.
Az előbbi séffel kész milina volt dolgozni.
Azt se tudom, kinek adresszirozam a meghívókat.

*Nincs pénz, de majd csak
kimuvázok valamit.
Az előbbi séffel kész
milina volt dolgozni.
Azt se tudom, kinek
adresszirozam a meghívókat.
Úgy él, mint bubreg u loju.
Egész nap csak szasztancsízik,
aztán navrat nanosz leír két
lapnyi izvestajt.*

Úgy él, mint bubreg u loju.

Égész nap csak szasztancsizik, aztán navrat nanosz leir két lapnyi izvestajt.

És akkor ugye kobajagi égész nap dolgozott. Csisztacsicából lett kurirka és most szolizsa a pametomat.

Amint látjuk, nem csak szavakat, de állandósult szókapcsolatokat, szólásokat, hasonlatokat is átveszünk a szerbből: bez brige, csaszna récs, ako bog dá, bez veze, ko te pitá, mint grom iz vedrá nébá, málo szutra stb. Az irodákban dolgozó személyek, akik főiskolai, egyetemi végzettségüket szerb nyelven szereztek meg, s akiknek továbbra is szerb szakirodalom forog a kezükben, sőt munkájuk tárgyát képezi a szerb nyelven írt szöveg, könyvben élnek az alaki tükrözéssel. Ugyanezt mondhatjuk el a városi tanulókról is, akik olyan iskolába járnak, ahol magyar és szerb osztályok is léteznek (rendszerint ez utóbbiak vannak túlsúlyban). Ott a tanárok nyelv-művelő munkája sokszor szélmalomharcnak tűnik.

Az utcán, a munkahelyen, a tömegtájékoztatói eszközök révén fülünkbe s tudatunkig is mindinkább szerb nyelven kerülnek az információk (gondolok itt különösen a Vajdaság déli területeire), így fogadjuk be őket, s utána ezt a formát már nagyon nehéz megfelelő magyar kifejezéssel behelyettesíteni. Csakhamar oda jutunk, hogy a helyes magyar terminust fel sem ismerjük, nem tudjuk, mit jelent.

A tükröztetett szavak legnagyobb része Jugoszlávia társadalmi-politikai berendezésével kapcsolatos, a bírósági, jogi eljárásokban alkalmazott terminusok (mivel azok szerb nyelven folynak): vétye, odbor, komité, komisija, szávet, szúud, szudija, tuzsba, molba, zsalba... A közgazdaságban is rendkívül sok ilyen szót találunk: blagajna, cenovnik, nálepnica, obracsun, obrázác, potrónsja, prómet, mustérija, raszprodájá, rázliká, záhtév, szamodoprinosz, decsiji dodáták, dnévnica, ménica... Azután gyakorisági szempontból az étkezéssel kapcsolatos szavak következnek, de ezúttal nem a szerb specialitásokra gondolunk, hanem az olyan szavakra, mint a: slág, pekmez, klópa, pávláka, polutka, sunkari-

ca, zákuszka, szok, borovnica, kajgana, prilóg, csasztizik stb. Gyakoriatk a lakberendezéssel kapcsolatos szavak, valamint a bútordarabokat jelölő kifejezések is: grejalica, luszter, komoda, plakár, kamin, kotlity, tapiszéria, tenda, tégli, szijalica... A ruházati cikkek megnevezése is sűrűn elhangzik szerbül, olyannyira, hogy olykor magunk is komolyan eltűnődünk egy-egy divatcikk hallatán, „hogyan is mondják ezt odaát, Magyarországon”: gornyák, kapulyacsa, zvoncara, jakni, kaciga, majica, dokolenica, trénerka, helánka, hulahopp, rol krágni, szomot, jelenszka kozsa, dzson, brodarica, patika...

Sokszor hallható szerbül a foglalkozások, tisztségek megnevezése: bravár, preduzimács, predrádnik, bolnicsárka, blagajnica, pizsár, nácselnik, poszlovogya, séf, vozács..., úgyszintén az intézmények és vállalatok neve is: dom, rászádnik, toplana, vodovod...

Az egészségüggyel kapcsolatos szavak is közkedveltek, mivel ott különben is sok bonyolult, nehezen érthető terminus létezik, ilyenkor ugyanis az önfegyelem csökken és az olyan kifejezések hallatán, mint a brisz, ciróza, csír, navlaka, protéza, uput, nálaz, zakázizik, prva pomoty, vakcina, zsúcs, zslézda, már el sem csodálkozunk.

Nem felejtethjük ki a szerb rétegnyelvekhez, különösen a diáknyelvhez tartozó kifejezéseket sem, amelyeket a fiatalok nagy előszeretettel használnak: burázer, frajer, láf, klyna, orták, glávonya.

De említhetjük még a sportnyelv kifejezéseit: neréseno, uspinyacsa, szpuszt, licsna, kuglizik, rukomet, zakucázta; a gépko-csik és alkatrészeik terminológiáját: zsmigavac, lézsáj, prikolica, bregasztza oszovina; a földrajzi nevek, a városrészek, épületek neveit: záliv, petyina, detelinara, szájam, robna kutya; a közlekedésben használatos kifejezéseket: koloszek, rászrsznica, pesácski, trotoár; a mindennapi tevékenységek és közhasználati cikkek nevét, mindazt, ami körülvesz bennünket: rázglednicá, szelotejp, csesztitka, dópisznica, privezák, utikács, upályács, ogrlica; a munkaeszközöket és gépeket, amelyek

rendelkezésünkre állnak: szokovnik, szudopera, grickalica, szpájálicá, bezsicsni, azonkívül az elvont főneveket, amelyeket leginkább akkor használunk, amikor nem vagyunk tisztában azok jelentésével.

Erdekes, hogy a mezőgazdasággal kapcsolatos szavak ritkán fordulnak elő szerbül. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy falun, zártabb, homogénebb nyelvi közösségben a szerb nyelv nem fejt ki oly mértékben a hatását, mint városban.

A szerb szavakat vagy teljes egészükben vesszük át, ragokkal, képzőkkel együtt (definitivno, bukvalno, uszlovno, rukovodstvo), vagy pedig magyar képzőket illesztünk a szerb szótókhöz: bogázik, dezsurál, rezervál, csesztitázik, szmétajozik, csasztizik... Előfordul, hogy a szó kezdete és vége (tehát az igekötő és a képző) magyaros, s csak a szótó szerb: lesisáz, lesztrmoglavizik, elmrmyázik, összeskrábáz, összemutykáz...

Az alaki tükrözés másik fajtája, a szerb nyelv által közvetített idegen szavak is nagy számban vannak jelen nyelvhasználatunkban. Minden nyelvnek megvan a maga módja és ismérve a tükröztetésre, belső törvényszerűségek, normák alapján teszi ezt. A szerb nyelv sokkal toleránsabb az idegen szavak átvétele és használata tekintetében, mint a magyar. A kétnyelvű közösségben élő és dolgozó személy többnyire úgy érzi, hogy ha a szerb nyelvben helyes és indokolt valamely idegen szó használata, akkor miért lenne az helytelen a magyar nyelvben. Azt azonban szem elől téveszti, hogy a szerb nyelvben gyakran nem létezik olyan kifejezés, amellyel az idegen szót behelyettesíthetné, a magyarban viszont van rá megfelelő szavunk. A szerb a saját törvényeinek, nyelvi normáinak megfelelően honosítja meg őket. Ezért fordul elő, hogy a vajdasági magyar nyelvben egyrészt hemzsegek az idegen szavak, másrészt pedig az egyébként közkeletű nemzetközi szavakat helytelenül használjuk. Ahelyett, hogy ellenőriznénk, hogyan hangzanak az eredeti latin, görög stb. nyelvben és ennek megfelelően alkalmazzunk őket (ha már nincs más választásunk), mi ugyanúgy mondjuk

ki vagy írjuk le azokat, ahogy azt a szerb közvetítő nyelvben teszik. A szerb nyelv analógiájára téves végzódéseket használunk (dóza, garderóba, garanció, tendenció, privilégió, akumulácija, delegácija stb.), vagy pedig elhagyjuk a latinos végzódéseket (delegát, akcenát, dialóg, derivát, formulár...).

Keveréknyelvünkre a szerb prefixumok alkalmazása is jellemző, még akkor is, ha a szó végén magyar képzőt használunk: protivtézis, szamofinanszírozás, szamokritika, prokockázik...

Lássuk csak, miért is részesítjük előnyben a szerb szavakat a magyar kifejezésekkel szemben. Indokolt az alaki tükröztetés, amikor olyan új eszközök, tárgyak, fogalmak megnevezéséről van szó, amelyekre a magyarban nincs megfelelő kifejezés, vagy pedig a pontosságra, illetve tömörségre való törekvés, a félreértések elkerülése váltja ki azok használatát. De leginkább nem erről van szó, hanem a beszélő vagy nem tudja pontosan, mit jelent a szerb szó, ezért nem helyettesítheti be megfelelő magyar kifejezéssel, vagy pedig nem ismeri a szó magyar megfelelőjét. Megtörténik, hogy ismeri a magyar kifejezést, de nem jut eszébe, és nem is törekszik arra, hogy felidézze emlékezetében. Sokszor a megfelelő műveltség hiánya, igénytelen nyelvhasználat vagy a szakmai gög, különködés játszik közre. Olykor bizonyos személyekkel, sztárokkal való azonosulási törekvés, azok utánözása képezi az egyes idegen szavak használatának okát. Néha azonban a beszédpartner kifejezőképességéhez való idomulás, a közvetlenebb kommunikációs szituáció megteremtése, a kommunikációs partnerek közötti baráti viszony, összetartozás érzékeltetése, valamilyen közösséghez való tartozás igénye váltja ki a szerb kifejezések választását a magyarokkal szemben.

Nyelvhasználatunkban oly mértékben eluralkodtak az idegen szavak, hogy szinte észre sem vesszük őket, fel sem figyelünk idegenszerűségükre, mind kevésbé bántja fülünket a közvetett tükröztetés. Ha ehhez még hozzáadjuk a szerb nyelvből beáramló szavakat, keveréknyelvünket

csakhamar rajtunk kívül már senki sem fogja megérteni. Az idegen szavakra feltétlenül szükségünk van, de mértékkel és helyesen kell őket használni, csak olyan-

kor, amikor más megoldás nem áll a rendelkezésünkre.

Andrić Edit

Gyerekcipőben a gyermekirodalom-tudomány?

E sorok írója örömmel vette kézbe a „Kortárs gyerekkönyvek. Műelemzések és műismertetések szülőknék és pedagógusoknak” című kiadványt (szerkesztette Borbély Sándor és Komáromi Gabriella, Ciceró, Budapest, 2001), mert mindig is „mindenevő” lévén a gyermekirodalom aktív olvasója vagyok. Kamasz koromban is olvastam felnőtt könyveket, felnőttként folyamatosan olvasok meséket, meseregényeket, ifjúsági irodalmat.

Teszem ezt azzal az átlátszó ürüggyel, hogy középiskolai magyartanárként kötelességem ismerni azokat a könyveket, amiket diákjaim szeretnek. Valójában azért olvasom őket, mert érdekelnek, mert jó olvasni őket. Is. Irodalmárként azonban, szakemberként egészen máshogy állok a kérdéshez. Az elsődleges olvasathoz képest az értelmezés már tudományos tevékenység a számomra. A kritikát úgy tekintem, mint tudományos olvasatot, ami kiegészítheti mások elsődleges befogadását. Egyrészt. Másrészt viszont a hermeneutika elméletével egyetértve dialógusnak képelem a művel: azáltal, hogy leírom, tudatosítom a saját befogadásomat és lehetséges olvasatot kínálok az én olvasóimnak. Ugyanakkor szakemberek közötti dialógusnak tartom a megjelent könyvekre való visszajelzést, ami szerintem az irodalmi élet létmódja.

Tudományos szempontból a gyermekirodalom problematikus. Ezt mutatja a „Gyermekirodalom” (1) című szakkönyv körüli vita. (2) Talán emiatt sem definiálta a szerkesztő a szóban forgó könyv előszavában, holott minden mást igen: mi az irodalom, mi a kortárs mű. Ehelyett a lexikonokra utal, ami azzal a gesztussal ér fel, mintha azt állítaná, hogy amit egyszer már definiáltak, az van, kész, egész, lezárt. Ez

konzervatív álláspontot jelez, elzárkózást a vita elől. Ugyanakkor azt hangsúlyozza – ami kezd egyébként közhellyé válni –, hogy a gyermekirodalom irodalom. Ez a tétel a gyűjtőfogalommal azonosítja a részfogalmat, ezáltal megszüntetve annak elkülönülését. Ezt alátámasztani hivatott az az állítás, hogy nincsenek külön poétikai sajátosságai. Tehát nincsen gyermekirodalom?

Az elnevezés egyébként inkább tematikai szempontot tükröz. Ahogyan mindenféle reklámot megnéznek a gyerekek, de vannak kifejezetten gyerekreklámok, amelyek ugyanolyan eszközökkel élnek, mint a felnőttekéi, csak a tárgyuk kapcsolódik jobban a gyermekvilághoz. Ezért nem a befogadás felől, hanem a címzett, azaz a szerzői intenció üzenetbe kódolt horizontja felől lehet a gyerekreklámokat elkülöníteni. Az irodalomban az a probléma, hogy ez megengedhetetlen redukción jelentene, mert a gyerekek mindenfélét olvasnak, nem csak nekik címzettek (ez egyébként minden másra is igaz, a reklámtól a filmekig).

Ezért szerintem is egész egyszerűen irodalomnak kell kezelnünk a gyermekirodalmat. Már csak azért is, mert ha a kifejezés mód ugyanaz, a befogadásnak is hasonlónak kell lennie. Egyetérték Komáromi Gabriellával abban, hogy ahogy minden ember be-